

ULUSLARARASI SÖZLEŞME METİNLERİ KAPSAMINDA: CİDDİ ÖLÇÜDE SINIR AŞAN ÇEVRESEL KİRLİLİĞE NEDEN OLMA YASAĞI ÜZERİNE GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ^{1*}

Öğr. Gör. Onur KORU^{2**}

Öz

Çevre hukuku, son yıllarda gelişme göstermiş ve uluslararası boyut kazanmıştır. Ülkelerin sınırlarını aşan çevre kirliliklerinin varlığı, bu gelişmenin sebeplerindedir. Uluslararası çevre hukukunun kaynaklarından birisi, teamüllerdir. Ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağı, bu teamüllerden biri ve en önemlisidir. Bu çalışmada, uluslararası çevre hukukunun en önemli teamülü olan bu kuralın geçmişi ve bugünü incelenecektir. Ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağı gereği devlet, oluşturduğu çevresel kirlilik sınırlarını aşmış başka bir devlete zarar verdiğinde bu zararı karşılamakla yükümlüdür. Öncesinde, bu zararın oluşmaması için gereken tüm önlemleri almak da devletin yükümlülüklerindedir. Sınır aşan zararlara başlıca; hava kirliliği, su kirliliği, petrol kirliliği ve nükleer faaliyetler sebep olmaktadır. Uluslararası sözleşme metinlerinde ciddi ölçüde sınır aşan kirliliğe neden olma yasağı ile ilgili birçok hüküm yer almaktadır. Bu hükümler tarihsel açıdan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Hukuku, Sınır Aşan Zarar, Çevresel Kirlilik, Uluslararası Hukuk, Sınır Aşan Kirlilik.

^{1*} Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 26.06.2021- Kabul Edildiği Tarih: 17.08.2021

^{2**} İstanbul Gelişim Üniversitesi İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu Adalet Programı Öğretim Görevlisi, okoru@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8943-1031
DOI:10.17932/IAU.HFD.2015.018/hfd_v07i2004

Within the Scope of International Convention Texts: Evaluation of Developments on the Prohibition of Causing Serious Transboundary Environmental Pollution

Abstract

Environment law has developed in recent years and gained international dimension. The environmental pollution that crosses the borders of the countries is the reason for this development. One of the sources of international environmental law is customary. Prohibition of causing serious transboundary environmental pollution is one of these practices and most important. In this work, the past and present of this rule, the most important custom of international environmental law, will be examined. Pursuant to the prohibition of causing serious transboundary environmental pollution, the state is obliged to meet the damage when it exceeds the environmental pollution limits it creates and harms another state. It is also the obligation of the state to take all necessary precautions to prevent this harm. Transboundary damages; air pollution, water pollution, oil pollution, and nuclear activities cause it. There are many provisions regarding the prohibition of causing serious transboundary pollution in the texts of international conventions. These provisions will be examined from a historical perspective.

Keywords: *Environmental Law, Transboundary Damage, Environmental Pollution, International Law, Transboundary Pollution.*

Giriş

Bir ülkede meydana gelen ciddi çevre kirlilikleri, günümüzde pek çok dünya devletini ilgilendirir boyutlara ulaşabilmektedir. Dünyada her şey gibi çevre kavramı da küreselleşmiş ve dolayısıyla çevre kirliliği de sınırları aşan bir boyuta ulaşmıştır. Sözgelimi, dünyanın bir bölgesindeki faaliyetler sebebiyle ortaya çıkan asit yağmurları, o bölgeye oldukça uzak bir noktaya ulaşarak tahribatlara yol açabilmektedir. Yine sınıra yakın bölgede kurulan nükleer santral sınırdaş ülkeyi, hatta bazen sınırı olmayan ülkeleri de etkileyebilecek zararlar meydana getirebilmektedir. Çevre sorunlarının sınır tanımayan ve birbirine bağlı sorunlardan oluşan karmaşık özellikleri çoğu kez, yarattıkları olumsuz sonuçların aynı anda hem yerel hem ulusal hem

de uluslararası düzeyde etkili olmasına yol açmaktadır³.

Uluslararası çevre hukukunun kaynaklarından birisi teamül hukukudur. Uluslararası teamül hukuku kurallarından birisi ve en önemlisi, ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağıdır. Bu kurala göre devletler, tehlike arz edebilecek faaliyetleri gerçekleştirirken gerekli bütün önlemleri alarak oluşabilecek zararı minimize etmek zorundadır. Devletlerin çevre kirliliğine ve zarara sebebiyet verebilecek bir faaliyetinde önlem alma dışında ayrıca faaliyeti yürütürken de birtakım sorumlulukları vardır. Faaliyeti yürüten devlet, ciddi ölçüde sınır aşan bir çevre kirliliğine neden olmamak için azami dikkat ve özeni göstermek zorundadır. Örnek vermek gerekirse; denizde petrol taşımacılığı yapan bir devlet, bu faaliyeti sırasında bir kazanın olmaması ve petrol sızıntısının yaşanmaması için her türlü işlemlerinde diğer devletlere karşı sorumluluk altındadır.

Devletlere birtakım yükümlülükler yükleyen bu teamül kuralının gereği olarak pek çok uluslararası sözleşme metninde düzenlemeler yer almaktadır. Çalışmada, öncelikle ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağına kısaca değinilecek, daha sonra bu kuralın uluslararası sözleşmelerde ne şekilde yer aldığı üzerinde durulacaktır. Uluslararası sözleşme metinleri tarihsel akış içerisinde başlıklar halinde incelenerek bu teamül kuralının geçmişten günümüze nasıl geliştiği ve gelişmeye devam ettiği tartışılacaktır.

I. Çevre Kavramı ve Çevre Sorunları

Çevre teriminin birçok yönü vardır. Sözelimi bir babanın hafta sonu çocuklarını götürdüğü çocuk parkı, sosyal bir alan olarak çevreyi anlatırken; iki devlet arasında sınır olan bir denizden yararlanma hakkı söz konusu olduğunda ekonomik anlamda çevreden söz edilir.

Son yirmi yılda dünya kamuoyunun gündeminde gün geçtikçe daha fazla ön plana çıkan çevre kavramı, boyutları, kapsadığı alanın sınırlarının genişliği ve bütüncül bir bakış açısını gerektiren niteliği nedeniyle karmaşık bir özellik sergilemektedir⁴. Çevre, insanların içerisinde yaşadığı alanı ifade eder. Kara, deniz ve hava alanlarından oluşmaktadır. Bu alanlar bir devlet sınırları içerisinde olabileceği gibi; aynı kara, deniz veya hava alanının birden fazla devletin ortak kullanımında olması veya bir devletteki çevre alanının kullanımının diğer devletlere etkilerinin olması mümkündür.

³ ALGAN, Nesrin: "Çevre Gerçeğinin Küresel Düzeyde Ele Alınışı", Yeni Türkiye Dergisi, S: 5, 1995, s. 211.

⁴ ALGAN: s. 210.

İnsanların çevreden beklentileri arttıkça çevreye verdikleri zarar da bununla orantılı olarak artmıştır. Çevre, müdahalenin olmaması durumunda kendi kendini sürdürebilecek bir ortamdır. Bu ortamda insan aklı ile yapılan müdahaleler zamanla çevre sorunlarına yol açmış ve hatta çevrenin içinden çıkılamayacak karmaşık bir yapı haline gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Çevre kirliliğini “doğanın kendini temizleme gücünün üstünde olan yüklerin çevrede meydana getirdiği birikimler” olarak tanımlamak mümkündür⁵. Berwick’e göre; çevreye verilecek zarar, ekonomik değerdeki kayıp, mal kaybı, kişisel zarar ve ölümleri kapsar; ayrıca çevresel kaygılar göz önüne alındığında söz konusu zarar bu değerlerin ötesine geçer⁶. Çevre, kendisini koruması gereken bir varlık olarak kendisine yönelik olumsuz etkileri zarar kapsamı içerisinde algılar. Buna göre zarar, yukarıda sayılan değerlerden fazlasıdır. Çevreyi tehdit eden her olgu, zarar kapsamı içerisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla çevre kirliliği de çevreyi tehdit eden birçok olgudan doğabilir.

Endüstrinin hızla gelişmesi, bir yandan insanların yaşam düzeyinin yükselmesini ve konforun artmasını sağlamakta, diğer yandan da doğal dengenin giderek bozulmasına ve böylece insan yaşamının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır⁷. Daha çok tüketen ve gittikçe doyumsuz hale gelen insanlar, çevreye ciddi zararlar vermiştir. Endüstri ve teknoloji alanında meydana gelen hızlı gelişmeler, bir yandan insanın doğa üzerindeki tasarruf ve yeteneğini artırıp yaşam düzeyinin yükselmesini sağlarken diğer yandan doğal dengenin giderek bozulması sonucunda tüm canlıları tehdit edecek boyutlara varan hava, su ve toprak kirlenmesine neden olmaktadır⁸. Bu kirlilikler bazen basit düzeyde insan yaşamında etkiler oluştururken bazen de çok ciddi sorunlara yol açıp ülkenin bir bölümünde yaşayan insanlarda ölümlere ve sakat doğumlara sebep olabilmektedir.

Önceleri çevrede meydana gelen bozulma çevre tarafından tamir edilip doğa yeniden eski dengesine gelirken bilim ve teknolojinin hızla ilerlediği 19. yüzyıl sonlarında yaşanan endüstriyel üretim ve kentleşme çevrenin bozulma sürecini hızlandırmış, doğal dengelerin sarsılması ve çevresel

⁵KAYPAK, Şafak: “Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 5, S: 10, 2012, s. 209.

⁶BERWICK, Teresa A.: “Resolution on Responsibility and Liability: Responsibility and Liability for Environmental Damage: A Roadmap for International Environmental Regimes”, Georgetown International Environmental Law Review. C: 10, 1998, s. 5.

⁷YILMAZ, İsmet: “Tehlikeli Atıklar ve Sınır Aşan Tehlikeli Atıklarla İlgili Hukuki Düzenlemeler”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 1.

⁸YILMAZ: s. 2.

kaynakların tahribinin ağır sonuçları kendini göstermeye başlamıştır⁹. 19. yüzyıl sonlarından itibaren çevre artık daha geniş bir kavram olarak ele alınır olmuştur. Çevreye yönelik artan tehditler çevrenin önemini arttırarak çevrenin korunması gerekliliğinin daha fazla hissedilmesine yol açmış ve bu durum, çevrenin en etkin koruma yöntemi olan hukukun kapsamına alınmasıyla sonuçlanmıştır¹⁰.

II. Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyut Kazanması

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak insanlar, eskiden olduğu gibi evinin önü kadar dar bir alan ile ilgilenmekle kalmayıp tüm dünyadaki çevre sorunlarının etki alanında bulunmak durumunda kalmışlardır. Bununla birlikte çevre kirliliğinin kapsamı da genişlemiş ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bir devletteki sanayi faaliyetleri ve petrol taşıma gibi faaliyetlerde bir hata olması durumunda o devletin sınırlarını aşan ciddi boyutta kirliliklerle karşı karşıya kalınabilir. Çevre sorunlarının büyüklüğü, karmaşıklığı ve çok boyutluluğu karşısında, ulusal düzeyde yürütülen politikaların tek başına yeterli olmadığı ve çevrenin korunması için uluslararası alanda sıkı bir iş birliğinin zorunlu olduğu anlaşılmıştır¹¹. Çevre sorunlarının küresel boyut kazanması, sorunlara cevap olacak yerel, ulusal, bölgesel kimi düzenlemelerin yetersiz kalması ve bu şekilde global bir eylem ihtiyacının doğması çevrenin diğer alanlarda olduğu gibi uluslararası hukuk disiplini de ele alınması sonucunu beraberinde getirmiştir¹².

Pek çok konudaki ciddi çevre sorunları bir ya da birkaç ülkeyi değil, bütün ülkeleri, insanları ve canlı yaşamını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu sınır aşan durumlar, çevre hukukunu ulusal bir alan olmaktan çıkarıp uluslararası bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Mesela; fabrika bacasından çıkan dumanın, orman yangınının, volkan patlamasının, okyanuslara boşaltılan atıkların, nükleer tesislerin sadece içerisinde buldukları devletin sınırları içerisinde çevre kirliliği meydana getirip devletin sınır çizgisine geldiğinde çizginin öte tarafına geçmemesi gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Özellikle 20. yüzyılda teknolojik sürecin ve sanayileşme sürecinin daha da hız kazanması ve buna bağlı hızlı kentleşmenin ve nüfus artışlarının çevre üzerinde yarattığı baskıların çoğu kez geri dönülemez bir şekilde kaynak tahribine yol açtığı ve yaşam çevresinde ciddi sorunlar doğurduğunun

⁹ ALGAN: s. 212.

¹⁰ SÜRMEİİÖĞLU, Derya: "Uluslararası Çevre Hukukunda Sınırşan Zararlar", Y.Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2010, s. 51.

¹¹ GÜNEŞ, Ahmet: Çevre Hukuku, 12 Levha Yayıncılık, 2015, s. 341.

¹² SÜRMEİİÖĞLU: s. 2.

farkına varılması toplumları, başta Batılı ülkeler olmak üzere, çevreleriyle olan ilişkilerini yeni bir bakış açısıyla sorgulamaya itmiştir¹³. Bilim, sanayi ve teknolojiadaki hızlı ilerleyiş, çevre sorunlarını da hızla artırmıştır. Özellikle 1960'lar sonrası çevre sorunları artış hızının tehlikeli boyutlara ulaşması, artık bireysel ve ulusal önlemleri yetersiz durumda bırakmıştır. Böylece dünya kamuoyunun duruma kayıtsız kalması imkânsız hale gelmiştir.

III. Uluslararası Çevre Hukuku ve Teamül Hukuku

Çevre sorunlarının sınır tanımayarak evrensel bir kaygıya neden olması sonucunda çevrenin uluslararası alanda korunmasını sağlayacak uluslararası çevre hukuku ismiyle yeni bir hukuk dalı ortaya çıkmıştır. Uluslararası çevre hukuku ağırlıklı olarak kuruluş yoluyla gelişir ve son derece dinamik çevresel antlaşmalardan meydana gelir¹⁴.

Uluslararası çevre hukukunun doğum yılı için Stockholm Konferansı'nın yapıldığı tarih olan 1972 yılı söylenebilir. Konferans, yaşam ortamının önemini küresel düzeyde göstererek sorunları dünyanın geleceği açısından ayrıntılarıyla irdelemiştir. Dünya ülkelerini harekete getirci etki yaratarak sorunun küresel bir sorun haline geldiğini vurgulamış; konferans ve konferans sonunda kabul edilen deklarasyon, Birleşmiş Milletler'in (BM) ve ülkelerin benimseyerek uygulayacakları stratejilere yol gösterici öneriler getirmiştir. Ayrıca tüm ülkelerin artan nüfus, sanayileşme ve kentleşme gibi gelişmeler karşısında çevrenin korunması ve yaşam ortamının tahrip edilmesi karşısındaki sorumluluklarını belirterek tüm hükümet ve bireyleri, sorunun dünya için önemini görmeye ve benimsetmeye davet etmiştir¹⁵.

Uluslararası teamül hukuku, uluslararası antlaşmaların aksine yalnızca taraf ülkeler için değil, tüm ülkeler için geçerlidir¹⁶. Uluslararası hukukun yazılı olmayan kurallarından olan uluslararası teamülden (örf âdet) söz edebilmek için objektif unsur olarak da adlandırılan maddi unsur ve psikolojik unsur olarak da anılan manevi unsur olmak üzere iki şartın varlığı gereklidir¹⁷. Yani teamül hukuku kuralının oluşması için devletlerin benzer tutum ve davranışlarını tekrarlamaları ve bu davranış kuralının devletler arasında zorunlu olduğu algısının oluşması gerekir. Uluslararası teamüller de tıpkı iç hukuktaki örf ve âdet kuralları gibi yazısız nitelikte, uzun süre

¹³ YAVUZ, Sabri: "Çevre Üzerine Düşünceler", Yeni Türkiye Dergisi, S: 5, 1995, s. 132.

¹⁴ GEHRING, Thomas: Treaty-Making and Treaty Evolution, Oxford Handbook, 2008, s. 468.

¹⁵ SÖNMEZ, Necmi: "Ortak Geleceğimiz Stockholm 1972 – Rio 1992 ve Sonrası", Yeni Türkiye Dergisi, S: 5, 1995, s. 194-195.

¹⁶ GÜNEŞ: s. 365.

¹⁷ GÜNEŞ: s. 365.

tekrarlanmakla meydana gelmiş kurallar olmalarına karşın, onlar gibi yardımcı kaynak değil, uluslararası hukuk bakımından asli kaynaktır.

Uluslararası çevre hukukunda, yaptırımları daha çok hukuki sorumluluk kapsamında olan bazı ilkeler kabul edilmiştir. Bu ilkelerin uluslararası çevre hukukunun birer kuralı haline gelmesi bir anda gerçekleşmemiş, bunlar devletler arasında sürekli uygulanmak suretiyle artık yerleşmiş kurallar haline gelmişlerdir. Çevre hukuku ilkeleri birbirleri ile yakın ilişki içerisinde olduklarından birbirinden bağımsız ele alınmaları mümkün değildir¹⁸. Bu ilkelerden bazılarının çalışmamız kapsamında yer verilecektir.

A. İhtiyatlılık İlkesi

İhtiyatlılık ilkesindeki temel amaç, öngörülemeyen zarar riskinin önüne geçmek, bu sayede çevrenin daha etkin bir şekilde korunmasını sağlamaktır¹⁹. Bu ilkenin ortaya çıkmasında en önemli etken, “bilimsel belirsizlik” ve “karmaşıklık” olgularıdır²⁰. İhtiyatlılık ilkesine göre devlet, faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreyi koruma konusunda her önlemi alma zorunluluğu altındadır. Herhangi bir zarar doğması durumunda devletin bu önlem zorunluluğunu yerine getirmediği ortaya çıkarsa, devlet aleyhine uluslararası alanda sorumluluk doğar.

B. Kirleten Öder İlkesi

Kirleten öder ilkesi gereği kirlilik zararının yol açtığı bütün maliyetler, kirleten yani sınır aşan zararı veren ülkeye yüklenir. Kirleten öder ilkesi, gidericilik ve önleyiciliğin sağlanmasında ve çevrenin bu surette korunmasında yardımcı olan ilkedir. İlkede kirletenlerin çevreyi bozucu davranışlardan vazgeçirilmesi amaçlanmıştır²¹. İlke gereği, kirlenmenin önlenmesi amacıyla yapılacak masraflar da yine kirlenmeye sebep olacak faaliyeti gerçekleştiren ülke tarafından karşılanmalıdır²². Bu sayede kirliliğin yol açtığı zarardan doğan sorumluluk, gerçek sahiplerine dağıtılmaktadır²³.

C. İyi Komşuluk İlkesi

İyi komşuluk ilkesi, 1945 tarihli BM Anlaşması²⁴nda yer almaktadır.

¹⁸ TURGUT, Nükhet: Çevre Hukuku, Savaş Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1998, s. 183.

¹⁹ SÜRMEİİOĞLU: s. 85.

²⁰ TURGUT: s. 307.

²¹ SÜRMEİİOĞLU: s. 87.

²² YOKUŞ SEVÜK, Handan: Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2017, s. 19.

²³ TURGUT: s. 195.

²⁴ Birleşmiş Milletler Anlaşması (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01).

Bu ilkede; “*BM üyeleri anavatan topraklarındaki politikaları kadar, bu bölümün konusunu oluşturan bölgelerdeki politikaların da dünyanın geri kalan kesiminin çıkarları ve refahı göz önünde tutulmak koşuluyla, sosyal, ekonomik ve ticari alanlarda iyi komşuluk genel ilkesine dayanması gerektiği konusunda da anlaşmaya varmışlardır*” ifadesine yer verilmiştir²⁵. Ülke gereği, devletler tüm faaliyetlerini gerçekleştirirken, dünyada yalnız olmadıklarının bilinciyle hareket edecek ve iyi komşu olmanın gerektirdiği şekilde bu faaliyetlerini gerçekleştirecektir. Ülkenin çalışmanın konusuyla ilgili olan kısmı ise ülkelerin sınırı aşan kirliliğe sebep olma ihtimalinin olduğu faaliyetlerini gerçekleştirirken komşu ülkelerin zarar görmemesi için dikkatli ve sorumlu davranması gerekmesi durumudur. Ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirlilik yasağının çıkış noktası esasen iyi komşuluk ilkesidir.

D. Ciddi Ölçüde Sınır Aşan Çevresel Kirliliğe Neden Olma Yasağı

Ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağı genel olarak, devletlerin kendi topraklarında sınır aşan çevresel zararlara neden olabilecek faaliyetleri yürütmekten ve bunlara onay vermekten kaçınmasını öngörmektedir²⁶. Bu kural, devletlerin kendi topraklarını başka ülkelerde veya devletlerin hakimiyet alanları dışındaki bölgelerde ciddi çevresel zararlara sebebiyet verecek tarzda kullanılmasına engel olmayı amaçlamaktadır²⁷.

IV. Sınır Aşan Zararlar

Birbirine bağlı olan dünyamızda suni sınırların oluşu, çevresel kirliliklerin sınır aşmasını engelleyememektedir. Uluslararası çevre hukukunun cevap aradığı önemli bir çevresel sorun da birçok devlet arasında uyumsuzluğa, kimi zaman küresel kaygılara sebebiyet veren ve bu yönüyle çözüm bulunması zorunlu konulardan biri olan sınır aşan zararlardır²⁸. Sınır aşan zararlar, bir ülkede gerçekleşen fakat başka ülkede olumsuz sonuç doğuran çok çeşitli faaliyetleri kapsar. Sınır aşan zarar kavramını Xangin: “*bir ülke tarafından ya da bir ülke toprağında gerçekleşen endüstriyel, tarımsal ve teknik faaliyetlerin yol açtığı çevresel zararlar, can ve mal kaybı, fiziksel zarar gibi çevresel tahribatların o ülkeyle sınırlı kalmayıp*

pdf, Erişim Tarihi: 21.06.2021)

²⁵ Birleşmiş Milletler Antlaşması m. 74.

²⁶ GÜNEŞ: s. 368.

²⁷ GÜNEŞ: s. 368.

²⁸ SÜRMEİİOĞLU: s. 48.

başka ülke topraklarını ya da ulusal yetki ve kontrolün dışında kalan ortak diğer deyişle uluslararası alanları olumsuz etkileyen çevresel zararlar” şeklinde tanımlamıştır²⁹.

Eski çağlarda ulusal sınırlar içerisinde kalan kirlilik, zamanla sınırdaş ülkeler arasında ve hatta küresel boyutta çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir³⁰. Birbirine bağlı bir dünyada, Afrika, Güney Amerika ve Güneydoğu Asya’da meydana gelen orman yangını, küresel iklim dinamiklerini ve adı geçen bölgelerde olduğu kadar diğer bölgelerdeki çevresel sistemin sürekliliğini etkilemektedir. Okyanuslara boşaltılan atıklar, ulusal, suni sınırlara bakmaksızın kıyı sistemlerini ve deniz kaynaklarını tehdit etmekte; kaynakların aşırı kullanımı ve kaynakların kullanımına ilişkin oluşturulan tesislerden dolayı Kuzey Kutup bölgelerinde meydana gelen kirlilik sınırlarını Avrupa ve Asya’ya kadar genişletmektedir. Kirli ürünler, zehirli kimyasallar gibi zararlı atıkların ulusal sınırları aşan hareketi, çevre ve insan sağlığı yönetimi sorunlarına yönelik yeterli denetim sistemleri bulunmayan ülkeleri olumsuz etkilemektedir³¹. Çeşitli şekillerde ortaya çıkan ve uluslararası çevre hukuku açısından önem arz eden sınır aşan zararlar ve buna ilişkin diğer sorunlar, günümüzde birtakım uluslararası çevre düzenlemelerinde yerini almış, konuya ilişkin devletlere birtakım uluslararası sorumluluklar yüklenmiştir³².

Sınır aşan zarar, farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Devletler arasındaki sınırlar genellikle sun’i olduğundan su ve hava kaynaklı kirliliklerin meydana getirdiği zarar, devlet sınırlarını aşabilmektedir. Bir ülkenin sebep olduğu çevresel zarar yalnızca o ülke alanıyla sınırlı kalmamakta, birden fazla devleti hatta tüm insanlığı olumsuz etkileyerek sınırının çok ötesine geçmektedir. Bunun en bilinen ve en acı örneği Çernobil felaketidir. 26 Nisan 1986’da Ukrayna’nın başkenti Kiev’deki Çernobil Nükleer Santrali’nde meydana gelen patlama sonucu atmosfere büyük oranda radyasyon yayılmış ve çevreye yayılan radyasyon sadece olayın meydana geldiği Sovyetler Birliği’nde değil, başta İskandinav ülkeleri olmak üzere Batı Avrupa’da hissedilmiştir³³.

²⁹ XANQIN, Xue: *Transboundary Damage in International Law*, Cambridge University Pres, 2003, s. 14.

³⁰ TURGUT: s. 351.

³¹ INYANG, Hilary: “Emergence of Transboundary Environmental Problems”, *Journal of Environmental Engineering*, 1999, s. 995.

³² SÜRMEİİOĞLU: s. 50.

³³ KARA, Pelin Özcan / GÜNAY, Emel Ceylan: “Çernobil Kazası ve Etkileri”, *Lokman Hekim Journal*, 3(2), 2013, s. 32-33.

V. Ciddi Ölçüde Sınır Aşan Çevresel Kirliliğe Neden Olma Yasağının Tarihsel Seyri

Devletlerin daha çok teknolojik alanlarda birtakım faaliyetleri sonucu ciddi ölçüde sınır aşan zararlar meydana gelebilmektedir. Bu zararlar; hava kirliliği, su kirliliği, petrol kirliliği ve nükleer faaliyetler şeklinde sınıflandırılabilir. Bu dört kirlilik türü ile de alakalı farklı tarihlerde çeşitli uluslararası sözleşmeler imzalanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmeler tarihsel olarak sıralanacak, ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağının gelişimi bu uluslararası sözleşme metinleri kapsamında incelenecektir.

A. Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme³⁴ – 1954

Birçok devlet arasındaki sınırı deniz ve okyanus gibi sular oluşturmaktadır. Bu sular devletlerin arasını kesin bir çizgiyle çizmemekte, bunların büyük bir kısmı iki devlet arasında ortak kullanılan alanlar olarak varlık göstermektedir. Bu sebeple suyun bir tarafındaki devletin yaptığı faaliyet, öte taraftaki devlete olumsuz yansiyabiliyorken, bu devletlerin ortak sularda gerçekleştirdiği taşıma vesaire faaliyetlerle de söz konusu zararlar yaşanabilmektedir.

Su kirliliği sorununa ilk olarak, devletler arasında çözümler aranmıştır. Fransa ile İspanya arasındaki Lanoux gölü hakem mahkemesi kararı bu konudaki ilk örnektir. Bu davada mahkeme, iki ülkenin ortak kullanımındaki gölün bir ülke tarafından kirletilmesi sonucu diğerinin zarar görmesinin sorumluluğa yol açacağını belirlemiştir.³⁵ ABD ile Meksika arasındaki Colorida Nehri Salirity Davası ve ABD ile Kanada arasındaki Gut Dam Davası'nda da aynı doğrultuda kararlar verilmiştir.

Denizdeki uluslararası sorumluluğa yol açan kirliliklerin önlenmesi için ilk önemli gelişme 1954 tarihli Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir. Bu sözleşmede 1969 yılında yapılan değişiklik ile gemilerden denizlere petrol boşaltımı yasaklanmıştır.³⁶

³⁴Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (<http://www.admiraltylawguide.com/conven/oilpol1954.html>, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

³⁵TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur: "Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti", İHFM C. LVI – S. 1-4 (1998), s. 307-310.

³⁶Sözleşme, m. 3: "IV ve V. Maddelerin hükümlerine tabi olarak, Sözleşmenin A Ekinde belirtilen yasaklı bölgelerden herhangi biri içinde, Sözleşmenin uygulandığı bir gemi olan herhangi bir tankerden aşağıdaki tankerlerle ilgili olarak yapılan boşaltma:

(a) yağ;

B. Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme³⁷ – 1969

Denizde özellikle petrol taşımacılığı sırasında meydana gelen çeşitli kazalar sonucu yalnızca kıyı devletlerinin doğal çevre ve yaban hayatı değil, açık denizler gibi diğer alanlar da olumsuz etkilenmektedir³⁸. Bu durum öyle ciddi bir boyuta ulaşmıştır ki, denizdeki petrol oranı artık ölçülebilir seviyeye gelmiştir. Petrol kirliliğinin sebebi yalnızca kazalar değildir. Pek çok gemide iradî olarak petrol kirliliğine sebebiyet verilmekte ve çoğu zaman bu kirlilik sınır aşan boyutlara ulaşabilmektedir. İradî kirliliğin başlıca sebeplerini ise tankerlerdeki safra suyunun boşaltılması ve tankların yıkanarak petrol artıklarının suya salınması oluşturmaktadır³⁹. Bu yolla suya karışan petrol, suya karıştığı bölgenin çok uzaklarına da ulaşarak kirliliğe sebep olmaktadır.

1969 tarihli Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme’de taraf devletlere kıyı şeridine yönelik kirlenme tehlikesi veya tehdidinin varlığı halinde kirliliği önleme imkânı verilmiştir. Taraf devletler, bu amaçla açık denizlere müdahalede bulunabilecektir. Bu surette de kazanın yol açtığı sınır aşan zararın artmasının önüne geçilmesi için devletlere yetki verilmiş olmaktadır.

C. Stockholm Deklarasyonu⁴⁰ – 1972

Stockholm Deklarasyonu’nda, devletlerin her ne kadar kendi çevre politikalarını belirleme hakları olsa da aynı zamanda diğer devletlerin alanlarına zarar vermemek sorumluluğunu taşıyacakları ilkesi getirilmiştir⁴¹. Bu ilke doğrudan ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağına vurgu yapmaktadır. Yine deklarasyonun 22. ilkesinde bu

(b) deniz yüzeyini kirlüten herhangi bir yağlı karışım, yasaklanacaktır.

Bu paragrafın amaçları için, karışımın 1.000.000 kısmında 100 kısım petrolden daha az yağlı bir karışımdaki yağın deniz yüzeyini kirlittiği kabul edilmeyecektir.”

³⁷ Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (<https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/formidable/18/1969-International-Convention-relating-to-Intervention-on-the-High-Seas-in-Cases-of-Oil-Pollution-Casualties-1.pdf>, Erişim Tarihi: 22.06.2021)

³⁸XANQIN: s. 24-25.

³⁹ ABDULLAHZADE: s. 696.

⁴⁰ Stockholm Deklarasyonu (<https://hukukbook.com/birlesmis-milletler-insan-cevresi-konferansi-stockholm-deklarasyonu>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

⁴¹ Deklarasyon, m. 21: “Ülkeler, Birleşmiş Milletler kuralları ve uluslararası hukuk prensiplerine göre, kendi kaynaklarını kendi çevre politikalarına uygun olarak kullanma hakkına sahiptirler. Aynı zamanda kendi iç hukukları ve kontrollerindeki faaliyetlerin çevreye ve diğer ülkelere veya ulusal hükümlerle sınırları dışındaki alanlara zarar vermemesi konusunda sorumlulukları vardır.”

sorumluluğun ve tazminatın hukuki altyapısının oluşturulması için⁴², 24. ilkesinde ise bu konuda ikili ve çoklu uluslararası anlaşmalar yapılması için⁴³ devletlere ödevler yüklenmiştir.

Ç. Atıkların ve Diğer Maddelerin Denize Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Hakkında Sözleşme⁴⁴ – 1972

Sözleşmeye göre, önceden izin alınması veya sözleşme hükümlerince serbesti getirilmesi durumları hariç olmak üzere gemilerden denize madde boşaltılması yasaklanmıştır⁴⁵. Sözleşmede, bu amaçla pek çok önlem gereklilikleri düzenlenmiştir. Buna göre, bölgesel ortak çıkarları olan taraf devletler, birlikte hareket ederek ortak bölgelerde kirlenmenin önlenmesi için çalışacaklardır⁴⁶. Sözleşmenin bu hali ile sınır aşan zararların önlenmesi için taraf devletlere sorumluluk yüklediği açıktır. Zira, ortak deniz alanlarında meydana gelebilecek kirlilik için, o alana etki edebilecek tüm devletler için birtakım ödevler bulunmaktadır.

D. Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme⁴⁷ (MARPOL 73/78)

1978 yılındaki protokolle yürürlüğe giren 1973 tarihli Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 4'te, sözleşmeye aykırı olarak deniz kirliliğine sebep olan hareketin ya

⁴² Deklarasyon, m. 22: “Devletler, uluslararası hukukun, çevre zararlarının kurbanları ile ilgili borç ve tazminat maddelerini daha da genişletecek kendi hükümlerlik alanları içindeki diğer çevre bozulmaları veya kendi hükümlerlik hakları dışındaki kontroller için iş birliği yapacaktır.”

⁴³ Deklarasyon, m. 24: “Çevrenin iyileştirilmesi ve korunması ile ilgili uluslararası konular, iş birliği ruhu ile, büyük küçük bütün ülkelerce eşit olarak ele alınmalıdır. Çok taraflı veya iki taraflı anlaşmalarla veya diğer uygun yöntemlerle iş birliği bütün ülkelerin egemenlik ve çıkarlarını dikkate alarak her alanda istenmeyen çevresel etkilerin etkin kontrolünün önlenmesi, azaltılması, ortadan kaldırılması için şarttır.”

⁴⁴ Atıkların ve Diğer Maddelerin Denize Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Hakkında Sözleşme (<http://www.avrupadenizcilikkursu.com/deniz-kirlenmesinin-onlenmesi-hakkinda-sozlesme-1972/icerik/146>, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

⁴⁵ KAYA, İslam Safa: “Gemi Kaynaklı Deniz Kirliliğini Önleme Amaçlı Sözleşmelerin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C: 2, S: 4, 2016, s. 1312.

⁴⁶ Sözleşme, m. 8: “Bu sözleşmenin müteakip amaçları için, belirli bir coğrafi alanda deniz çevresinin korunmasında ortak çıkarları olan taraflar bölgesel özellikleri dikkate alarak özellikle suya batırma yoluyla kirlenmenin önlenmesi için bu sözleşme ile uyumlu olarak bölgesel anlaşmalar yürürlüğe koymaya çalışacaklardır. Bu sözleşmenin tarafları, Örgüt vasıtasıyla kendilerine bildirilecek bu bölgesel anlaşmaların hükümleri ve amaçları ile uyumlu faaliyetler yapmaya çalışacaklardır. Taraflar, farklı ilgili sözleşmelere taraflar tarafından izlenen prosedürlerle uyumu geliştirmek için bölgesel anlaşmaların tarafları ile iş birliği arayacaklardır. Bilimsel araştırmalar ve izleme alanlarında iş birliğine özel önem verilecektir.”

⁴⁷ Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20558.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2021)

taraf devlet ulusal yasalarınca cezalandırılacağı ya da taraf devletin bu aykırı hareket hakkında bilgi vereceği hüküm altına alınmıştır. Sözleşme m. 12’de ise kirliliğe sebep olabilecek derecedeki kazaların taraf devletlerce inceleme ve soruşturmaya tabi tutulabileceği düzenlenmiştir. Sözleşmede ayrıca, sınır aşan zararların önlenmesi amacıyla hangi önlemlerin alınması gerektiği, teknik detayları ile birlikte düzenlenmiştir.

E. Akdeniz’in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi⁴⁸ – 1976

Barcelona’da imzalanan sözleşmeye göre taraf devletler, gemi ve uçakların boşaltım ve yakmadan kaynaklı kirliliği⁴⁹, gemi atıklarından kaynaklanan kirliliği⁵⁰, Akdeniz’deki deniz alanlarında inceleme ve kullanılmadan kaynaklanan kirliliği⁵¹, kara kökenli kaynakların yol açtığı kirliliği⁵² engellemek ve ortadan kaldırmak için gerekli her türlü tedbiri almak zorundadır. Sözleşme ayrıca taraf devletlere, kirlilikle ilgili acil bir durum ortaya çıktığında birlikte müdahale etmek amacıyla iş birliği yapma zorunluluğu getirmiştir⁵³.

Kirliliğin önlenmesi için taraf devletlere bazı sorumluluklar yükleyen bu sözleşmenin asıl dikkat çeken tarafı ise, bahsedilen kirliliklerin sınır aşan zarara sebebiyet vermesi durumunda devletlere yüklediği yükümlülüklerdir.

⁴⁸ Akdeniz’in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/08/20020822.htm#1>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

⁴⁹ Sözleşme, m. 5: “*Akit Taraflar Akdeniz Alanı'nın gemilerden ve uçaklardan boşaltım veya denizde yakmadan kaynaklanan kirliliğini önlemek, azaltmak ve mümkün olan en üst düzeyde ortadan kaldırmak için tüm uygun önlemleri alacaklardır.*”

⁵⁰ Sözleşme, m. 6: “*Akit Taraflar, Akdeniz Alanı'nın gemi atıklarından kaynaklanan kirliliğini önlemek, bu kirlilikle mücadele etmek ve bu kirliliği mümkün olan en üst düzeyde ortadan kaldırmak için ve bu tür kirliliğin kontrolüyle ilgili olarak uluslararası düzeyde genel olarak kabul edilen kuralların bu alanda etkin biçimde uygulanmasını güvence altına almak için, uluslararası hukuka uygun olan tüm önlemleri alacaklardır.*”

⁵¹ Sözleşme, m. 7: “*Akit Taraflar, Akdeniz Alanı'nın kıta sahanlığının, deniz yatağının ve altındaki toprağın incelenmesi ve kullanılmasından kaynaklanan kirliliğini önlemek, azaltmak, bu kirlilikle mücadele etmek ve bu kirliliği mümkün olan en üst düzeyde ortadan kaldırmak için tüm uygun önlemleri alacaklardır.*”

⁵² Sözleşme, m. 8: “*Taraflar, Akdeniz Sahası'nda kendi sınırları içinde bulunan alanlardan ırmaklar aracılığıyla dökülen, kıyılarda bulunan kuruluşlar veya mahreçler yoluyla veya karada bulunan herhangi bir kaynaktan dışarıya akan kirliliği önleme, azaltma ve kirlenmeyle mücadele etme konularında bütün uygun tedbirleri alırlar. Bu önlemler,*

a) Tarafların ülkeleri içindeki kara kökenli kaynakların yol açtığı ve- Denizin içine boşalan kanallarla doğrudan veya kıyıdan atma yoluyla yapılan, - Irmaklar, kanallar veya yeraltı su yolları dahil diğer su yolları veya su kaçakları yoluyla dolaylı olarak denize ulaşan kirliliğe;

b) atmosfer tarafından taşınan kara kökenli kaynakların yol açtığı kirliliğe uygulanacaktır.”

⁵³ Sözleşme, m. 9: “*1. Taraflar, Akdeniz Sahası içinde kirlenme sonucu meydana gelebilecek fevkalâde hâllerde, tehlikenin sebebi ne olursa olsun, gerekli tedbirlerin alınması ve bu durum sonucu ortaya çıkan zararın hafifletilmesi ve ortadan kaldırılması için iş birliği yaparlar.*

2. Herhangi bir Taraf Devlet, Akdeniz’de kirlenme sonucu bir tehlikenin varlığının farkına varırsa, gecikmeden Teşkilâtın ve Teşkilât vasıtasıyla veya doğrudan doğruya, bu durumdan zarar görmesi muhtemel olan diğer Tarafların dikkatini çeker.”

İlk olarak sözleşme, taraflara bu kirliliklerin önlenmesi için tüm uygun önlemleri alma yükümü yüklemiştir⁵⁴. İkinci olarak ise, bu kirliliğin takibi amacıyla bir kirlilik izleme sistemi kurulması ve bu konuda kurallar meydana getirilmesi için çaba gösterme zorunluluğu getirilmiştir⁵⁵ Son olarak taraf devletlere, meydana gelebilecek zararın tazmini konusunda iş birliği yapma zorunluluğu yüklenmiştir⁵⁶

Sözleşme'nin tarihi dikkate alındığında, sözleşmede kirlilik kavramı ile birlikte sınır ötesi kirlilikten de bahsedilmiş olması dikkat çekicidir. Devletler, hem genel olarak kirliliklerin önlenmesi için hem de sınır aşan kirliliklerin önlenmesi ve meydana gelecek zararların tazmini için iş birliği yapmaya zorunlu tutulmuştur.

F. Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi⁵⁷ – 1979

Sınır aşan hava kirliliği hakkında devletler arasında ortaya çıkan ilk uyuşmazlık, “Trail-Smelter Davası”dır. “Trail-Smelter Davası”, sonraki davalar ile normlara örnek olması bakımından büyük önemi haizdir. Dava, Kanada'nın Trail şehrinde işletilen çinko ve kurşun fabrikasının yol açtığı hava kirliliği sonucu ortaya çıkmıştır. Hava kirliliği, Kanada sınırını aşarak ABD'nin bir bölgesine ciddi zararlar vermiştir. Uyuşmazlık öncelikle taraflar arasında uzlaşma ile çözülmeye çalışılmış, başarılı olunamayınca sorun, iki ülke arasında kurulması kararlaştırılan karma hakem mahkemesine taşınmıştır. 1941 yılında verdiği kararda mahkeme, söz konusu faaliyetin ilgili düzenlemelere tamamen uygun olmasına rağmen, bu uygunluğa bakmaksızın, doğası gereği tehlikeli olan bu faaliyeti gerçekleştirip zarara yol açan Kanada'nın, ABD'de meydana gelen zararı tazmin etmesi gerektiği

⁵⁴ Sözleşme, m. 11: “Akit Taraflar çevrenin tehlikeli atıkların sınır ötesi hareketleri ve bertaraf edilmesinden kaynaklanabilecek kirliliğini önlemek, azaltmak ve mümkün olan en üst düzeyde ortadan kaldırmak ve bu tür sınır ötesi hareketleri asgari düzeye indirmek ve mümkünse ortadan kaldırmak için tüm uygun önlemleri alacaklardır.”

⁵⁵ Sözleşme, m. 12: “Akit Taraflar yetkisini kabul ettikleri uluslararası organlarla yakın iş birliği halinde, uygun görüldüğü takdirde ikili ve çok taraflı düzeydeki programları da içerecek şekilde, Akdeniz Alanı'nda kirliliğin izlenmesi için tamamlayıcı veya ortak programlar oluşturmaya çalışacaklar ve bu Alan için bir kirlilik izleme sistemi kurulmasını teminen çaba göstereceklerdir.

2. Bu amaçla, Akit Taraflar, ulusal yargı yetki alanlarında kirliliği izlemekten sorumlu yetkili makamları adlandıracaklar ve ulusal yargı yetkisi sınırlarının ötesindeki alanlarda kirliliğin izlenmesi için uygulanması mümkün olabildiği ölçüde uluslararası düzenlemelere katılacaklardır.

3. Akit Taraflar, sözleşmeye kirliliğin izlenmesine yönelik ortak usuller ve standartlar oluşturmak için ihtiyaç duyulabilecek eklerin hazırlanması, kabulü ve bunların yerine getirilmesi için iş birliği yapma yükümlülüğünü kabul ederler.”

⁵⁶ Sözleşme, m. 16: “Akit Taraflar Akdeniz Alanı'nın deniz ortamının kirliliğinden kaynaklanan zarara ilişkin mükellefiyet ve tazminatın belirlenmesi ile ilgili uygun kuralların ve usullerin hazırlanması ve kabulü konusunda iş birliği yapma yükümlülüğünü kabul ederler.”

⁵⁷ Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc065/kanunmgkc065/kanunkanu06502667.pdf, Erişim Tarihi: 21.05.2021)

kararını vermiştir. Bu arada, Kanada tarafında davanın konusu olan faaliyet devam etmiş ve bu faaliyet mahkeme tarafından yasaklanmamıştır⁵⁸.

Hava kirliliği, 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi'nde; *“İnsanoğlu tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak insan sağlığını tehlikeye sokan canlı kaynaklara ve ekosistemlere ve maddi varlığa zarar verici ve güzelliklerin ve çevrenin diğer yasal kullanımını tehlikeye düşürücü veya bunlara mâni olucu zararlı etkilere sahip maddelerin veya enerjinin havaya dahil edilmesi”* şeklinde tanımlanmaktadır⁵⁹. Sözleşme'nin amacı, *...sınırlarötesi hava kirliliği dahil, hava kirliliğinin kısa ve uzun dönemde muhtemel ters etkilerinin mevcudiyetini kabul ederek, ... Hava kirleticilerin uzun- menzilli taşınmalarının doğuracağı sonuçların araştırılması ve belirlenen sorunların çözümlenmesi gereğini kabul ederek...*” şeklinde açıklanmıştır⁶⁰. Sözleşmede, tarafların kendi sınırları içerisindeki faaliyetlerde sınırları ötesindeki bölgelere zarar vermeme sorumluluğunda buldukları açıklanmıştır. Bu konuda taraf devletlere ödevler yüklenmiştir^{61 62}.

G. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi⁶³ – 1982

1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde deniz çevresinin kirlenmesi kavramı tanımlanmıştır: *“Canlı kaynaklara ve deniz yaşamına zarar verme, insan sağlığı için tehlike oluşturma, balıkçılık ve denizlerin diğer yasal amaçlarla kullanımı da dahil olmak üzere, denizcilik faaliyetlerini engelleme, deniz suyunun niteliğini değiştirme ve güzellikleri bozma gibi zararlı etkileri olan veya olabilecek maddelerin veya enerjinin, insan tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, haliçler de dahil olmak üzere, deniz çevresine dahil edilmesi.”*

Sözleşme m. 39'da *“Gemilerin sebep olduğu kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrol altına alınması ile ilgili olarak genellikle kabul edilmiş*

⁵⁸ BRATSPIES, Rebecca M. / MILLER, Russell A.: Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration, Cambridge, 2006, s. 309-312.

⁵⁹ Sözleşme, m. 1.

⁶⁰ Sözleşme, giriş metni.

⁶¹ Sözleşme, m. 4: *“Âkit Taraflar, ters etkileri olabilen hava kirleticilerin neşri ile mümkün olan ölçüde savaşmaya yönelik böylece uzun- menzilli sınırlarötesi hava kirliliği dahil hava kirliliğinin azaltılmasına katkıda bulunan politikaları, bilimsel araştırmaları ve teknik önlemleri hakkında bilgi değişiminde bulunacak ve bunları gözden geçireceklerdir.”*

⁶² Sözleşme, m. 5: *“Bir tarafta, uzun- menzilli hava kirliliğinden gerçekten etkilenen veya bunun önemli ölçüdeki tehlikesine maruz kalan Âkit Taraflar, diğer tarafta, kendi ülkesinde yürütülen veya düşünülen faaliyetlerle ilgili olarak uzun- menzilli hava kirliliğinin ortaya çıkmasına veya çıkabilmesine kendi yetki alanı içinde ve buna bağlı olarak önemli ölçüde katkıda bulunan Âkit Taraflar arasında erken bir aşamada istişareler yapılacaktır.”*

⁶³ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (<https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararası-sozlesmeler/denizhukuku.pdf>, Erişim Tarihi: 09.05.2021)

uluslararası kurallara, usullere ve uygulamalara, uygun davranacakları” hüküm altına alınmıştır.

Sözleşme m. 194, sınır aşan kirliliklere karşı devletleri ortak sorumluluk altına sokan en önemli hükümdür. Bu madde ile devletlere kendi kontrolleri altındaki bölgelerde kirliliği önleyerek bu kirliliğin sınır aşan boyutlara ulaşmasını engelleme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu yükümlülüğü yerine getirmeyen ve gereken tedbirleri almayan devletin uluslararası hukuk anlamında sorumluluğuna gidileceği söylenebilir.

H. Nükleer Kazaların Erken Bildirimi Sözleşmesi⁶⁴ – 1986

Nükleer zarara sebep olabilecek faaliyetler, açıkta yapılan nükleer denemeler, nükleer santraller, nükleer gemiler ve nükleer maddelerin taşınması sırasındaki sızıntılar ve kazalar ile atılan radyoaktif atıklardır⁶⁵. Savaş halindeki devletlerin kullanacağı nükleer silahların yol açabileceği özellikle radyoaktif kirlenme ve nükleer patlamalar sınır tanımayarak yalnızca savaşın cereyan ettiği alanı değil tarafsız devletlere de zarar verebilmektedir⁶⁶.

Askerî amaçla yapılan nükleer faaliyetlerde meydana gelen zararlar dışında, barışçıl amaçla gerçekleştirilen faaliyetlerde de söz konusu zararlar oluşabilmektedir. Bunun en bilinen örneği Çernobil felaketidir. Nükleer santrale sahip ülkelerin tamamında kirlenme sorunu yaşanmakta ve bu sorunların büyük bir kısmını nükleer atıklar oluşturmaktadır⁶⁷. Sayıları özellikle belli ülkelerde oldukça fazla olan nükleer santraller, dünya için büyük tehdit olarak algılanmaktadır. Nükleer santral bakımından zengin ülkeler, bir yandan kendi topraklarındaki nükleer santrallerin sayısını gittikçe arttırırken, bir yandan da enerji vesaire konularda kendisine bağımlı olmasını istedikleri ülkelerde nükleer santral kurulmaması için kamuoyu oluşturma çabalarına girmektedirler.

Sınır aşan nükleer faaliyetler konusunda örnek olarak gösterilebilecek olan Fransa nükleer deneme davaları, Fransa'nın, Güney Pasifik Okyanusu'nda yaptığı nükleer denemeler sebebiyle Yeni Zelanda ve Avustralya'nın Fransa'ya karşı açtığı davalardır. Bu davalar, Fransa'nın bölgede 1973'ten itibaren artık nükleer denemeler yapmamayı taahhüt etmesi sebebiyle

⁶⁴ Nükleer Kazaların Erken Bildirimi Sözleşmesi (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc073/kanuntbmmc073/kanuntbmmc07303610.pdf, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

⁶⁵ PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s. 310.

⁶⁶ TÖTÜNCÜ, Ayşe Nur: “Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 2004, s. 18.

⁶⁷ YILMAZ: s. 33.

reddedilmiştir. Dava reddedilmiş olsa da mahkeme, verdiği kararda ihtiyat ilkesi ile ciddi ölçüde sınır aşan zararlara değinmiş ve verdiği ret kararının, devletin bu yükümlülüklerini kaldırmayacağını ifade etmiştir.

Mox Plant davası, İngiltere'nin, İrlanda Denizi'nin doğu sahillerinde inşa ettiği nükleer yakıt üretim tesisine ilişkindir. 1997 yılından itibaren tesisin işletilmesine karşı çıkan İrlanda, tesise onay verilmesinden sonra, kendisi için ekonomik açıdan büyük öneme sahip İrlanda Denizi'ne doğrudan ya da dolaylı olarak karışacak nükleer atıklara ilişkin iddialarını uluslararası toplumun ve uluslararası yargının önüne getirmiştir⁶⁸. 2001 yılında İrlanda, konuyu uluslararası yargıya taşımıştır. İrlanda ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası örf âdet hukuku kuralı oluşturduğunu ileri sürerek Mox tesisinin kurulmasına onay veren ve böylece söz konusu tesisin zararlı etkileri konusunda bilimsel belirsizlik ışığında, oradaki faaliyetlerden kaynaklı radyoaktiflerin taşınmasına neden olan İngiltere'nin söz konusu ilkeyi ihlal ettiğini savunmuştur⁶⁹. Taraflar arasında 2003 yılında hakemlik süreci başlamıştır. Davada zararı kanıtlaması gereken tarafın İrlanda olduğu belirlenmiştir. Dava, İrlanda'nın söz konusu zararı kanıtlamadığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Yine de Mox Plant davası, nükleer faaliyetten doğan sınır aşan zararın tazmin edilebileceğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır⁷⁰.

Hem askerî hem barışçıl amaçla gerçekleştirilen nükleer faaliyetlerin zararını engellemek amacıyla 1986 tarihli Nükleer Kazaların Erken Bildirimi Sözleşmesi düzenlenmiş ve devletlere bu konuda bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Sözleşmenin amacı, "...sınırlarötesi radyolojik sonuçlarının en aza indirilmesi için devletlerin nükleer kazalara ilişkin bilgileri mümkün olan en kısa zaman içinde vermesi gerektiğine inanarak..." şeklinde ifade edilmiştir⁷¹. Sözleşmede taraf devletlere nükleer kazanın zaman geçirmeksizin bildirilmesi yükümü yüklenmiştir⁷². Böylece, sınır aşan

⁶⁸ FORSTER, Malcolm: "The Mox Plant Case – Provisional Measures in The International Tribunal for The Law of The Sea", Leiden Journal of International Law, 16 (3), 2003, s. 612-613.

⁶⁹ SÜRMEİÖĞLU: s. 120.

⁷⁰ SHANY, Yuval: "The First Mox Plant Award: The Need to Harmonize Competing Environmental Regimes and Dispute Settlement Procedures", Leiden Journal Of International Law, 17, 2004, s. 815-817.

⁷¹ Sözleşme, giriş kısmı.

⁷² Sözleşme, m. 2: "Birinci maddede belirtilen bir kazanın olması halinde (bundan sonra "nükleer kaza" olarak zikredilecektir) aynı maddede zikredilen Taraf Devlet:

(a) nükleer kaza mahiyeti, vukubulduğu zamanı ve uygun görüldüğü hallerde tam yerini doğrudan veya Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (bundan sonra "Ajans" olarak zikredilecektir) kanalıyla birinci maddede belirtildiği gibi fiziksel olarak etkilenmiş veya etkilenebilecek devletlere ve Ajansa derhal bildirecek ve

(b) ajansa ve paragraf (a) da zikredilen devletlere bu ülkelerdeki radyolojik sonuçların en aza indirilmesine ilişkin 5. maddede tanımlanan bilgilerden temin edebildiklerini derhal doğrudan veya Ajans kanalıyla, iletacaktır."

zarara sebebiyet verebilecek kazanın etkileri en aza indirilmek istenmiştir. Taraf devletlerin kaza ile ilgili hangi bilgileri vermeleri gerektiği ile ilgili Sözleşme m. 5 incelendiğinde, bildirim sınır aşan zararı önlemek amacıyla yapılmakta olduğu anlaşılacaktır⁷³.

I. Nükleer Kaza ve Radyoaktif Acil Hallerde Yardımlaşma Sözleşmesi⁷⁴ – 1986

Sözleşmede devletlere, faaliyetlerde güvenliğin sağlanması ve iş birliği ile hareket edilmesi konusunda sorumluluklar yüklenmiştir. Nükleer bir felaket vukuunda devletlerin birbirlerine yardımcı olacakları öngörülmüştür⁷⁵. Sözleşmede esasen nükleer kazaların sınırlarını genişleterek daha kapsamlı zararlara sebebiyet vermeden önlenmesi amacıyla iş birliği amaçlanmış ve bu amaçla devletlerin birbirlerine yardım etmesi sağlanmak istenilmiştir⁷⁶. Bu surette nükleer kaza ve radyoaktif kirliliğin meydana getirdiği sınır aşan zararın önlenmesi veya en aza indirilmesi sağlanabilecektir.

⁷³Sözleşme, m. 5: “1. İkinci maddenin (b) paragrafı uyarınca temin edilecek bilgiler; bildirim yapan Taraf Devletin o ana kadar temin edebildiği aşağıdaki verileri ihtiva edecektir:

(a) nükleer kazanın ne zaman vukubulduğu; mahiyeti ve uygun görüldüğü hallerde tam yeri;

(b) ilgili tesis veya faaliyet;

(c) kazanın, tahmin veya tespit edilen nedeni ve radyoaktif maddelerin sınırlarötesi yayılımına ilişkin olarak nükleer kazanın tahmini gelişimi;

(d) Radyoaktif salınımın uygun ve elverişli olduğu ölçüde mahiyeti, muhtemel fiziksel ve kimyasal yapısı ve miktarı, terkibi ve etkili salınım yüksekliği de dahil olmak üzere genel özellikleri;

(e) radyoaktif maddelerin sınırlarötesi yayılımının tahmini için gerekli olan meteorolojik ve hidrolojik şartlara ilişkin o sırada geçerli ve tahmini bilgiler;

(f) radyoaktif maddelerin sınırlarötesi yayılımına ilişkin çevresel ölçüm sonuçları,

(g) tesis sahası dışında alınmış veya planlanmış koruyucu tedbirler;

(h) radyoaktif salınımın zamana bağlı tahmini gelişimi.”

⁷⁴ Nükleer Kaza ve Radyoaktif Acil Hallerde Yardımlaşma Sözleşmesi (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc073/kanunbmmc073/kankanuntb07303609.pdf, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

⁷⁵Sözleşme, m. 2/1,2: “Eğer Taraf Devletlerden biri, nükleer bir kaza veya radyolojik tehlike durumunda, bu kaza veya acil hal kendi topraklarında, kendi egemenlik veya kontrol alanında olsun veya olmasın, yardıma ihtiyaç duyarsa doğrudan veya Ajans kanalı ile diğer herhangi bir Taraf Devletin ve Ajans’tan veya uygun olan hallerde diğer Uluslararası Hükümetlerarası Kuruluşlardan (bundan sonra “Uluslararası Kuruluşlar” olarak anılacaktır) yardım talebinde bulunabilir.

2. Yardım talep eden Taraf Devlet, istenilen yardımın kapsamını ve türünü belirtecek ve uygulanabilir hallerde, yardım edecek Tarafın yardım talebini ne ölçüde karşılayabileceğine karar vermesinde yardımcı olabilecek bilgileri temin edecektir. Yardım talep eden Taraf Devletin yardımın kapsamını ve türünü belirlemesinin pratikte mümkün olmadığı durumlarda, yardım talep eden ve yardım temin edecek Taraflar, ihtiyaç duyulan yardımın türü ve kapsamı konusunda karşılıklı görüşmeler yoluyla, birlikte karar vereceklerdir.”

⁷⁶ Sözleşme, m.1/1: “Taraf Devletler bir nükleer kaza veya radyolojik acil hal vukuunda, olayın sonuçlarının en aza indirilmesini ve canlıların, eşyanın ve çevrenin radyolojik salınımın etkilerinden korunmasını teminen, derhal yardım sağlanması için, kendi aralarında ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (Bundan sonra “Ajans” olarak anılacaktır) ile bu Sözleşmenin hükümleri uyarınca iş birliği yapacaklardır.”

İ. Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi⁷⁷ - 1989

Sözleşmede, bir devletin atıklarını ülke sınırları dışına çıkararak bertaraf etmesi esnasında uyulması gerekli kurallar belirlenmiştir⁷⁸. Tehlikeli bir atığın sınırlar aşan taşınımını da ciddi ölçüde sınır aşan zarar olarak isimlendirmek mümkündür. Sözleşme, taraf devletlere tehlikeli atıkların taşınımı konusunda iş birliği yapma zorunluluğu yüklemiştir⁷⁹.

J. Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliğine İlişkin Sözleşme⁸⁰ – 1990

Petrol kirliliği, 1990 tarihli Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliği ile İlgili Uluslararası Sözleşme’de “*aynı kökenli olan, petrol akıntısı ile sonuçlanan veya sonuçlanabilecek olan ve deniz çevresi veya kıyılara veya bir veya daha fazla Devletin ilgili çıkarlarına bir tehdit oluşturan veya oluşturabilecek ve acil işlem veya diğer acil müdahaleleri gerektiren olay veya olaylar dizisinin görülmesi*” şeklinde tanımlanmıştır.⁸¹

⁷⁷ Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi (https://webdosya.csb.gov.tr/db/kimyasallar/editordosya/Basel_Tr.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

⁷⁸ Sözleşme, m. 4/2: “*Taraflar, aşağıdaki hususlarda gerekli tedbirleri alacaktır:*

- a) Toplumsal, teknolojik ve ekonomik hususları da göz önüne alarak, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların oluşumunun asgariye indirilmesini temin etmek;*
- b) Bertaraf yerleri ne olursa olsun, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimi amacıyla, mümkün olduğu ölçüde kendi içinde yer seçecek uygun bertaraf tesislerini temin etmek;*
- c) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların yönetiminde görev alan şahısların, bu yönetim işleminden kaynaklanan tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yaratacağı kirliliği önlemek ve kirlilik oluştuğu takdirde de bu kirliliğin insan sağlığı ve çevre üzerindeki sonuçlarını asgariye indirmek için gereken tedbirleri almasını temin etmek;*
- d) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımında bu atıkların asgari seviyeye indirilen miktarının çevreyle uyumlu ve etkin yönetiminin garantisini ve insan sağlığını ve çevreyi, bu taşınımın olumsuz etkilerinden koruyacak şekilde yürütülmesini temin etmek;*
- e) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, mevzuatları gereğince tüm ithalatları yasaklamış olan veya bu atıkların, Taraflar’ın ilk toplantılarında kararlaştırılacakları kriterlere göre çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeyeceğine inanan Taraf bir Devlet’e ve ekonomik ve/veya politik bütünleşme teşkilatına üye Taraf Devletler’e ve özellikle de geliştirmekte olan ülkelere ihracına izin vermemek;*
- f) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların öngörülen sınırlarötesi taşınımına ait bilgilerin, Ek V A uyarınca, söz konusu taşınım işleminin insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkilerini de açıkça belirtecek şekilde ilgili Devletler’e temin edilmesi hususunu hükme bağlamak;*
- g) Çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeyeceğine inandığı tehlikeli atıkların ve diğer atıkların ithalini önlemek;*
- h) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle tutarlı bir şekilde yönetimini geliştirmek ve yasadışı trafiği engellemek amacıyla, bu atıkların sınırlarötesi taşınımına ilişkin bilgilerin açıklanması da dahil olmak üzere, doğrudan ya da Sekreteryaya aracılığıyla diğer taraflarla ve ilgili teşkilatlarla iş birliğinde bulunmak.”*

⁷⁹ Sözleşme, m. 10/1: “*Taraflar, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimini sağlamak ve geliştirmek amacıyla, birbirleriyle iş birliği yapacaklardır.*”

⁸⁰ Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliğine İlişkin Sözleşme (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanunkanun08704882.pdf, Erişim Tarihi: 21.06.2021)

⁸¹ Sözleşme, m. 2/2.

Sözleşmede taraf devletlerin petrol kirliliğine müdahale edebilmek için ulusal bir sistem belirlemesi öngörülmüştür. Bu sistemin neleri ihtiva edeceği, Sözleşme m. 6'da sayılmıştır. Bu hüküm 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi m.194/2'de düzenlenmiş olan ve devletlere petrol kirliliğine karşı tedbir alma yükümlülüğü getiren hükmün ayrıntısını oluşturmaktadır. 1990 tarihli Sözleşme m. 7'de ise, petrol kirliliğine müdahale etmek için uluslararası iş birliği yapılacağı öngörülmüştür. Gemilerden kaynaklanan petrol kirliliği sorununun kapsamlı olması ve tek başına ulusal düzenlemelerle çözülemeyecek bir sorun olmaması uluslararası iş birliğini zorunlu kılmış ve olumsuz durumun önüne geçmek amacıyla çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır⁸².

K. Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğuyla İlgili Uluslararası Sözleşme⁸³ – 1992

Petrol kirliliğine sebep olunması durumunda sorumluluğun donatana ait olacağı 1992 tarihli Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Uluslararası Sözleşme'de açıklanmış ve zararın karşılanması amacıyla bir uluslararası fon oluşturmak üzere aynı yıl içerisinde Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslararası Fonun Kurulması ile İlgili Uluslararası Sözleşme imzalanmıştır.

L. Petrol Kirliliği Zararlarının Tazmini İçin Uluslararası Fon Kurulmasına İlişkin Sözleşme⁸⁴ – 1992

1992 tarihli Fon Sözleşmesi'nde ise kirlilik kaynaklı zararların tazmini için fon oluşturulması öngörülmüştür. Sınır aşan zararın varlığı halinde devletin ödemesi gereken tazminat, ilk olarak bu fondan sağlanacaktır.

Sınır aşan petrol kirliliği zararı ile ilgili hükümler içeren sözleşmeler sonrası bu konuda yakın tarihli bazı uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. 2009 tarihli uyuşmazlıkta, sınır aşan zararlar ile ilgili tazmin yükümlülüğü kuralları gereği gibi işletilmemiştir. 21 Ağustos 2009'da Timor Denizi'ndeki Avustralya münhasır ekonomik bölgesinde meydana gelen Montara Petrol Sızıntısı, büyük bir deniz alanında ciddi kirliliğe sebep olmuş ve özellikle Endonezya'ya ciddi zararlar vermiştir⁸⁵. Ancak açılan davaların yetersiz ve

⁸² ABDULLAHZADE, Cavid: "Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği: Türk Hukukundaki Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi", Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, 58 (4), 2009, s. 696.

⁸³ Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu İle İlgili Uluslararası Sözleşme (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/07/20010724.htm#1>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

⁸⁴ Petrol Kirliliği Zararlarının Tazmini İçin Uluslararası Fon Kurulmasına İlişkin Sözleşme (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/07/20010718.htm#7>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

⁸⁵ DEMİR, İsmail: "Kıyı Ötesi (Offshore) Tesislerin Sebep Olduğu Kirlenme Zararları Dolayısıyla Hukuki

sonuca götürücü olmaktan uzak olması, ayrıca medyanın da etkisiyle yasal süreç gereği gibi işlememiş, meydana gelen sınır aşan zarar giderilmemiştir. 28 Nisan 2010'da Meksika Körfezi'nde Deepwater Horizon isimli platformda meydana gelen patlama ve sonrasında üç ay boyunca devam eden petrol sızıntısı, çok büyük bir çevre kirliliğine sebep olmuştur⁸⁶. Zararın sebebiyet veren BP şirketi, ABD'nin bu kirlenme dolayısıyla açtığı davalar sonucu yüklü tazminatlar ödemek zorunda kalmıştır⁸⁷. Söz konusu olay, gerek zarara uğrayan devletin ABD olması, gerekse tazminat yükümlüsünün bir devlet değil, şirket olması sebebi ile çalışmamız için ölçü olarak alınamasa da sonuç olarak sınır aşan zararın tazmin ettirilmiş olması bakımından önemlidir.

M. Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Kirlenme Olaylarına Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliği Protokolü⁸⁸ – 2000

Su kirliliğine sebebiyet olan maddelerden bazıları, yangın veya patlama gibi hallerde suya yayılan maddelerdir ki bunlar uluslararası hukukta tehlikeli ve zararlı maddeler olarak ayrıca değerlendirilmektedir. 2000 tarihli Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Kirlenme Olaylarına Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliği Protokolü ile bu haller ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu hallerden birinin varlığı durumunda birden fazla devletin zarar görme ihtimali yani zararın sınır aşan bir zarar olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu doğrultuda Sözleşme m. 5'te, kirlilikten etkilenen ve etkilenebilecek olan devletlerin kirliliğe müdahale amacıyla uluslararası iş birliği talep edebilecekleri öngörülmüştür⁸⁹. Maddeden anlaşılacağı üzere, bahsedilen kirlilik, büyük ölçekte bir kirliliktir ki sınırları aşan boyutta olması da mümkündür. Sözleşmede ayrıca kirliten öder ilkesine atıf yapılmıştır⁹⁰.

Sonuç

Çevre zararlarının önüne geçmek için önlemler almak, dünya üzerindeki

Sorumluluk ve Tazminat Meselesi Üzerine Değerlendirmeler”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 6, S: 1, 2015, s. 42-43.

⁸⁶ ADILOĞLU, Burcu / YÜCEL, Göksel: “Dünyanın En Büyük Karşılıkları: BP PLC ve VW AG”, Mali Çözüm Dergisi, Mayıs Haziran 2017, s. 20

⁸⁷ DEMİR: s. 43-44.

⁸⁸ Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Kirlenme Olaylarına Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliği Protokolü (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130627M1-11-1.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

⁸⁹ Protokol, m. 5/1: “*Taraflar, kabiliyetlerine ve ilgili kaynaklarının bulunmasına bağlı olarak bir kirlilik olayının şiddeti gerekli kılırsa, bu kirlilikten etkilenen veya etkilenebilecek olan Tarafın talebi üzerine, söz konusu olaya müdahale etmek amacıyla iş birliği ve danışmanlık hizmeti, teknik destek ve donanım sağlamayı kabul ederler...*”

⁹⁰ Protokol, giriş metni.

bütün devletlerin sorumlu olması gereken bir meseledir. Bunun için uluslararası hukukta birtakım sorumluluk yükleyen düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca binaen, bir uluslararası teamül hukuku kuralı olarak gelişen ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağı, devletlere sorumluluklar yüklemiştir.

Ciddi ölçüde sınır aşan çevresel kirliliğe neden olma yasağına uyulmamasının yaptırımını daha çok hukukidir ve bu konudaki düzenlemeler oldukça genel ifadeler içermektedir. Bu konunun daha somut ve özele indirgeyerek düzenlenmesi ve bu zarara yol açmaması için devletlerin faaliyetlerinin sıkı bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir.

Devletler, başta kendi vatandaşları olmak üzere dünya insanlarının zarar görmemesi için, doğası gereği tehlikeli olan faaliyetleri gerçekleştiren her devlet büyük bir titizlikle ve dikkatle buna devam etmeli ve ihtiyat ilkesi gereği bütün önlemleri alarak faaliyetlerini sürdürmelidir. Kusurlu insan davranışları sonucu meydana gelen bu zararları önceden öngörmeli ve bu konuda katı ve uygulanabilir kurallar koyarak bu kuralların uygulanmasını denetlemelidir. Aksi halde, uluslararası çevre hukuku kuralları gereği sorumlu olacak ve bir bedel ödeyecektir.

Ancak sınır aşan zararlar konusundaki uluslararası uyuşmazlıklar tarihsel çerçevede incelendiğinde, yeni tarihli uyuşmazlıkların bu konuda daha dar kapsamlı çözümler sunduğu görülmektedir. Özellikle Montara ve Deepwater Horizon petrol sızıntılarında sınır aşan zararların göz ardı edilmesi, bunun somut göstergesidir. Bu sebeple, sınır aşan zararların eski vurgusunu yitirdiği söylenebilir.

Yeni tarihli uluslararası sözleşmelerde sınır aşan zarar vurgusunun yapılmaması, bu konuda son ciddi hükme yer veren uluslararası sözleşmenin 2000 tarihli oluşu da göstermektedir ki, bu alanda eski tarihli uluslararası sözleşmelerin öneminin vurgulandığı, teknolojik gelişmelere uyumlu yeni uluslararası sözleşmelere ihtiyaç bulunmaktadır. Yeni bir uluslararası sözleşmenin akdedilmesi, ciddi ölçüde sınır aşan zararın tazmin edilmesinin teminatı olacaktır. Her ne kadar söz konusu kural bir teamül kuralı olsa da bunun uluslararası sözleşme metninde vurgulanması oldukça büyük öneme sahiptir.

Kaynakça

Makale ve Kitaplar

[1] ABDULLAHZADE, Cavid: “Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği: Türk Hukukundaki Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58 (4), 2009.

[2] ADILOĞLU, Burcu / YÜCEL, Göksel: “Dünyanın En Büyük Karşılıkları: BP PLC ve VW AG”, *Mali Çözüm Dergisi*, Mayıs Haziran 2017.

[3] ALGAN, Nesrin: “Çevre Gerçeğinin Küresel Düzeyde Ele Alınışı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 5, 1995.

[4] BERWICK, Teresa A.: “Resolution on Responsibility and Liability: Responsibility and Liability for Environmental Damage: A Roadmap for International Environmental Regimes”, *Georgetown International Environmental Law Review*, C: 10, 1998.

[5] BRATSPIES, Rebecca M. / MILLER, Russell A.: *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge 2006.

[6] DEMİR, İsmail: “Kıyı Ötesi (Offshore) Tesislerin Sebep Olduğu Kirlenme Zararları Dolayısıyla Hukuki Sorumluluk ve Tazminat Meselesi Üzerine Değerlendirmeler”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 6, S: 1, 2015.

[7] FORSTER, Malcolm: “The Mox Plant Case – Provisional Measures in The International Tribunal for The Law of The Sea”, *Leiden Journal of International Law*, 16 (3), 2003.

[8] GEHRING, Thomas: *Treaty-Making and Treaty Evolution*, 2008.

[9] GÜNEŞ, Ahmet M.: *Çevre Hukuku*, 12 Levha Yayıncılık, 2015.

[10] INYANG, Hilary: “Emergence of Transboundary Environmental Problems”. *Journal of Environmental Engineering*, 1999.

[11] KARA, Pelin Özcan / GÜNAY, Emel Ceylan: “Çernobil Kazası ve

Etkileri”, *Lokman Hekim Journal*, 3(2), 2013.

[12] KAYA, İslam Safa: “Gemi Kaynaklı Deniz Kirliliğini Önleme Amaçlı Sözleşmelerin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(4), 2016.

[13] KAYPAK, Şafak: “Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 2012.

[14] PAZARCI, Hüseyin: *Uluslararası Hukuk*, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.

[15] SHANY, Yuval: “The First Mox Plant Award: The Need to Harmonize Competing Environmental Regimes and Dispute Settlement Procedures”, *Leiden Journal Of International Law*, 17, 2004.

[16] SÖNMEZ, Necmi: “Ortak Geleceğimiz Stockholm 1972 – Rio 1992 ve Sonrası”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5, 1995.

[17] SÜRMEİİÖĞLU, Derya: “Uluslararası Çevre Hukukunda Sınıraşan Zararlar”, Y. Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2010.

[18] TURGUT, Nükhet: *Çevre Hukuku*, Savaş Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1998.

[19] TÖTÖNCÖ, Ayşe Nur: “Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti”, *İHFMC. LVI – S. 1-4* (1998), s. 299-316.

[20] TÖTÖNCÖ, Ayşe Nur: “Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 2004.

[21] XANQIN, Xue: *Transboundary Damage in International Law*, Cambridge University Pres., 2003.

[22] YAVUZ, Sabri: “Çevre Üzerine Düşünceler”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5, 1995.

[23] YILMAZ, İsmet: “Tehlikeli Atıklar ve Sınırşan Tehlikeli Atıklarla İlgili Hukuki Düzenlemeler”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

[24] YOKUŞ SEVÜK, Handan: Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2017.

İnternet Kaynakları

[1] Akdeniz’in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/08/20020822.htm#1>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

[2] Atıkların ve Diğer Maddelerin Denize Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Hakkında Sözleşme (<http://www.avrupadenizcilikkursu.com/deniz-kirlenmesinin-onlenmesi-hakkinda-sozlesme-1972/icerik/146>, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

[3] Birleşmiş Milletler Anlaşması (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim Tarihi: 21.06.2021)

[4] Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (<https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararası-sozlesmeler/denizhukuku.pdf>, Erişim Tarihi: 09.05.2021)

[5] Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (<http://www.admiraltylawguide.com/conven/oilpol1954.html>, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

[6] Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20558.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2021)

[7] Nükleer Kazaların Erken Bildirimi Sözleşmesi (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc073/kanuntbmmc073/kanuntbmmc07303610.pdf, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

[8] Nükleer Kaza ve Radyoaktif Acil Hallerde Yardımlaşma Sözleşmesi

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc073/kanuntbmmc073/kankanuntb07303609.pdf, Erişim Tarihi: 24.06.2021)

[9] Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu İle İlgili Uluslararası Sözleşme (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/07/20010724.htm#1>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

[10] Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş birliğine İlişkin Sözleşme (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanunkanun08704882.pdf, Erişim Tarihi: 21.06.2021)

[11] Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (<https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/formidable/18/1969-International-Convention-relating-to-Intervention-on-the-High-Seas-in-Cases-of-Oil-Pollution-Casualties-1.pdf>, Erişim Tarihi: 22.06.2021)

[12] Petrol Kirliliği Zararlarının Tazmini İçin Uluslararası Fon Kurulmasına İlişkin Sözleşme (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/07/20010718.htm#7>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

[13] Stockholm Deklarasyonu (<https://hukukbook.com/birlesmis-milletler-insan-cevresi-konferansi-stockholm-deklarasyonu>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

[14] Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi (https://webdosya.csb.gov.tr/db/kimyasallar/editordosya/Basel_Tr.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

[15] Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Kirlenme Olaylarına Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş Birliği Protokolü (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130627M1-11-1.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2021)

[16] Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc065/kanungkc065/kanunkanu06502667.pdf, Erişim Tarihi: 21.05.2021)